

**РОЧЕЪ БА
ЗИНДАГОНИИ МАВЛОНО
НОЗИМИ ХИРАВИ**

*Шерматова Фирӯза Саидовна, докторанти
Маркази илмии Хуҷанди Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон (Тоҷикистон, Душанбе)*

**О ЖИЗНИ
МАВЛОНО НОЗИМИ
ХИРАВИ**

*Шерматова Фируза Саидовна, докторант
Худжандского научного центра Национальной
академии наук Республики Таджикистан
(Таджикистан, Душанбе)*

**CONCERNED
WITH THE MAVLONO
NOZIMI HIRAVI'S LIFE**

*Shermatova Firuza Saidovna, Doctoral student of
Khujand Scientific Center under the National
Academy of Sciences of Tajikistan Republic,
E-mail: shermatova_faberlic@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: ному насаб, валодат, Нозими Ҳиравӣ, сафар, дарбор, робита, адабӣ, тазкира, маъхаз, шоир, шеър

Мақола ба баррасии масъалаи мушаххасоти зиндагии яке аз шоирони мумтоз ва пешсафи сабки хиндӣ Мавлоно Нозими Ҳиравӣ бахшида шудааст. Муаллиф бо шиора ба он ки роҷеъ ба ҳаёт, омилҳои шаклгирии ҷаҳонбинӣ ва мақоми маънавии шоир Нозим дар адабиётшиносии мо то ҳол наҷӯҳии махсусе анҷом дода нашудааст, дар асоси муқоисаи далелу бурҳони сарҷаишаҳо ва истифодаи шиораҳои мухталифи худ шоир масъалаҳои марбут ба ному насаб, сол, ҷои таваллуд ва сафарҳои шоирро мавриди баррасӣ қарор дода, ба паҳлӯҳои норавшани онҳоро возеҳ намудааст. Дар мақола ҳамчунин масъалаҳои робитаи шоир ба дарбори ҳокимони замонаш ва робитаи адабиву додугирифтӣ гоявӣ ӯ бо шоирони дигар мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Андешаҳои худро вобаста ба масъалаҳои мазкур ҷамъбаст намуда, муаллиф бо бо исми Фаррух Ҳусайн иштиҳор доштан, тақрибан дар даҳаи аввали асри XVII таваллуд шудану дар солҳои 70-уми ҳамин аср фавтидан, дар зодгоҳ касби камол намуда, минбаъд ба сафар баромадан ва бо шоироне чун Аршади Ҳиравӣ, Мирзо Ҷалоли Асир, Соиб, Калими Кошонӣ, Қудси Маиҳадӣ, Шикеби Исфаҳонӣ, Санҷари Кошонӣ, Толиби Омулӣ ва дигарон робитаи адабӣ ва додуситади гоявӣ доштани шоирро таъйид намудааст.

Ключевые слова: имя, рождение, Нозим Хирави, путешествие, правители, отношения, литература, описание, источник, поэт, стихотворение

Статья посвящена жизни и деятельности одного из выдающихся поэтов индийского стиля Мавлоно Нозими Хирави. Автор отмечает, что пока еще нет специальных исследований о жизни и факторах, формирующих мировоззрение и духовный статус Мавлоно Нозими Хирави в развитии науки и литературы. На основе сравнения источников и различных указаний самого поэта обсуждаются имя поэта, год и место его рождения, путешествия, которые проливают свет на их двусмысленность. В статье также исследуются отношения поэта с правителями своего времени и его литературные и идеологические обмены с другими поэтами. В заключение автор упоминает о дате рождения и смерти Фарруха Хуссейна (первое десятилетие XVII века – 70-е годы этого века), а также о том, что он развил свои способности на родине, путешествовал с такими поэтами, как Аршади Хирави, Мирзо Джалоли Асир, Соиб, Калими Кошани, Қудси Маиҳади, Шикеби Исфахани, Санджар Кошани, Толиби Омули и др., и это свидетельствует о его литературной связи с ними и его идеологической двусмысленности.

Key words: name, birth, Nozim Hiravi, travel, rulers, relation, literature, description, source, poet, poem.

The article dwells on one of the most distinguished poets' life of the Indian style Mavloni Nozim Hiravi. The author underscores that no advanced studies have been done on the life and factors forming Mavloni Nozim Hiravi's worldview and spiritual status in scientifico-literary development. Designing on the premise of comparison of sources and various indications of the poet himself, the author discusses the poet's name, year and place of birth and travels shed light on their ambiguity. As well as, in her article the author considers the poet's relationship with his time rulers, his literary and ideological exchanges with other poets. To sum it up, the author of the article comes to the conclusion that Farrukh Hussein's name who was born in the first decade of the XVII-th century and died in the 70-ies of that century who developed his abilities in the homeland and traveled with such poets as Arshadi Hiravi, Mirzo Jaloli Asir,

Soib, Kalimi Koshani, Qudsi Mashhadi, Shikebi Isfahani, Sanjar Koshani, Tolibi Omuli and others who had confirmed the poet's literary connection and ideological ambiguity.

Мулло ё Мавлоно Фаррух Хусайн Нозими Ҳиравӣ (Ҳиротӣ) аз шоирони мумтоз ва пешсафи сабки хиндӣ ба шумор меравад, ки шаклгирӣ ва пешрафти сабки мазкур саҳми намоён дорад. Бо он ки дар чаҳони шеър ва адаби форсӣ-тоҷикӣ аз шухрат ва мақоми шомихе бархурдор аст, то ҳол роҷеъ ба мушаххасоти зиндагии ӯ ва омилҳои дигари шаклгирии чаҳонбинияш, ҳамчунин мақоми маънавияш дар адабиётшиносии мо таҳқиқи фарогир анҷом наёфтааст.

То ҳанӯз ҳол роҷеъ ба ному насаби пурраи шоир ва таҳаллуси ӯ бархе дугунагиҳо дида мешавад. Номи пурраи шоир дар китоби «Миръоту-л-хаёл»-и Шералихони Лудӣ чунин омадааст: «Мулло Фаррух Хусайн «Нозим» таҳаллус ва ном дошт» [5,с.105]. Дар «Рӯзи равшан»-и Муҳаммад Хусайни Сабо «Мирзо Фаррух Хусайн...» ном бурда мешавад [11,с.797]. Дар китобҳои «Маҷмаӯ-н-нафоис», «Калимоту-ш-шуаро», «Тури маънӣ» ва «Натоичу-л-афкор» бошад, танҳо Мавлоно Нозими Ҳиротӣ ё Ҳиравӣ сабт мешавад (10,с.1598; 12,с.185; 3,с.248; 1,с.738). Дигар сарчашмаҳо низ тақрибан ин маълумотро такрор мекунад. Танҳо аз «Мирзо» навиштани Сабо ҳадс задан мумкин аст, ки ӯ пешаи «мирзоӣ» низ доштааст. Бо он ки бисёре аз тазкиранигорони муосири шоир ӯро танҳо бо изофаи унвони «Мулло» ё «Мавлоно» Нозими Ҳиравӣ (Ҳиротӣ) зикр кардаанд, ҳуди шоир дар як ҷои ашъораш номашро бевосита Алӣ Ризо сабт мекунад:

*Дар огози фитрат, дар овони мабдаъ,
Алӣ буд номам, Ризо буд қорам [9,с.5].*

Ин нукта бисёр баҳсбарангез аст ва он ки ҳуди муаллиф ба номаш ба тариқи зикршуда ишора мекунад, ҷои тардид надорад. Пас, ишораи сарчашмаҳо ҳам бад-он маъно буда метавонад, ки Фаррух Хусайн исм ва ё унвони фахрӣ ҳам буда, ки дар гузашта ба хоҳири иқтидо ба мазҳаб ва ё тариқате дода мешудааст. Сипас шахс бо ҳамин унвон чунон машҳур мешудааст, ки исми аслии ӯро ба гӯшаи фаромӯшӣ мегузоштаанд. Дар мавриди «Фаррух Хусайн» ҳам метавон ҳадс зад, ки он ба ҳайси унвоне ба Нозими Ҳиравӣ, ки пайраи мазҳаби шиъаи исноашарӣ буда, дода шудааст ва маънои он Хусайни муборакпайро ифода мекунад.

Дар мавриди соли таваллуди шоир аксари сарчашмаҳо сукут кардаанд, танҳо ҳадси устод Забехуллоҳ Сафо он ба соли 1016/1607 иттифоқ афтода будааст: «Вилодати Нозим зоҳиран ба соли 1016/1607 дар Ҳирот иттифоқ афтодааст ва дар ҳамон ҷо рушд ёфт» [13,с.1266]. аммо ба назари мо ин сол ҳам дақиқан соли вилодати шоир буда наметавонад ва гумоне беш нест. Барои он ки дар муқаддимаи девони шоир дар асоси тазкираи «Майхона» соли 1027/1617-18 ба Исфаҳон сафар кардани Мирзо Малики Машриқӣ ва «навҷавоне беш набудани» Нозим зикр мешавад [4,с.589; 6,с.36], ки гумони моро тақвият медиҳад. Нуктаи дигар, ки низ моро ба шубҳа меандозад, он ки ба ишораи мураттиби девони форсии шоир «Шоҳ Аббос дар сафаре, ки ба соли 1031/1622 ба Ҳирот кард, Фасехиро бо худ ба Исфаҳон бурд» ва «Ҳангоме, ки Фасехӣ ба Исфаҳон кӯчида, синни Нозим дар ҳудуди бист сол ё камтар будааст» [6,с.38], мегӯяд. Яъне, агар ба байни солҳо назар бикунем, синни Нозим ҳамагӣ 15 солро ташкил медиҳад. Яъне, тақрибан дар синни 15-солагӣ аз устои худ – Фасехӣ ҷудо шудани шоир бисёр баҳсбарангез аст. Нахуст ин ки тамоми сарчашмаҳо Фасехии Ҳиравиرو устои Нозим зикр мекунад, ҳол он ки ҷавоне, ки ҳамагӣ чанд сол шогирдӣ кардааст, ба ин миқдор таъкиди сарчашмаҳо арзанда нест. Сониян дар як байт ҳуди Нозим ишора мекунад, ки пас аз фироқ боз ба дидори Фасехӣ расидааст ва аз ин нукта маълум мешавад, ки ӯ ҳангоми ҷудо шудан аз устои худ аллакай шоири барқамол будааст:

*Ҷоми дидори Фасехӣ дошт, Нозим, нашьае,
К-аз дилам Ҳирмони чандинсоларо овора кард [6,с.38]*

Дар мавриди ҷои таваллуди шоир ҳам ақидаҳои гуногун сабт аст. Масалан соҳиби тазкираи «Хайру-л-баён» мавлиди ӯро Сабзавор медонад: «Мавлидаш аз Сабзавор аст ва дар доруссалтанаи нашъунамо ёфта» [ниг. 6,с.18]. ба ин нукта аз гуфтаи ҳуди шоир ҳам истинод овардан дуруст аст, ки гуфта: «Шуда хокам аз обу отаи мухаммар, / Ҳирот аст модар, падар Сабзаворам» [9,с.5]. Насрободӣ бошад, баръакс иддаои Ҳиротӣ будани Нозимро карда: «Мулло Нозим Ҳиротист ва дар он вилоят ваҳид аст» [8,с.330]. Аз ду санади тазкираи ҳамасри шоир ва пораи абёти ҳуди ӯ ба ин хулоса расидан имкон дорад, ки асли хонаводаи падари шоир аз шаҳри Сабзавор буда ва мавлиди шоир шояд дар он ҷо воқеъ шудааст, аммо азбаски дар Ҳирот нашъунамо ёфта ва дар ин ҷо ном баровардааст, бештар бо нисбаи Ҳиравӣ шинохта мешавад.

Аксари сарчашмаҳо бар он назаранд, ки Нозими Ҳиротӣ касби улуми мутадовили замонашро дар зодгоҳи худ, ки марокизи адабу фарҳанг будааст, карда ва он ки шогирдии

Фасеҳӣ мекарда, ки дар Ҳирот мезистааст [10,с.1598; 13,с.1266 ва ғ.], худ далели ин нукта буда метавонад. Нуктаи дигар он ки бо дарбори Ҳасанхони Шомлу ва писари ӯ Аббосқулихон робитаи хуб дошт ва онҳо дар аморати Ҳирот таваҷҷуҳи вежа ба шеърӯ шоир доштанд. Он ки дар китоби «Қасасу-л-хоқонӣ» ӯро «аз ҷумлаи мунтазамони дорулиншои дониш» ва «ҳамеша дурри шоҳвори сухан ба ҷисми лисони доништарҷумонаш монанди арз ба ҷавҳар қоим аст» [15,с.170] зикр карда, нишони он аст, ки дар тамоми улуми мутадовилаи замонаш дасти тавоно доштааст. Аз он ҷо, ки дар баъзе сарчашмаҳо ӯро «Мирзо Фарруҳ...» [11,с.797] навиштаанд, пешаи хатготири омӯхтан ва дар он дасти тавоно доштанаширо ҳақс зада метавонем. Дигар роҷеъ ба касбу кори шоир маълумоти зиқимат гуфтани имкон надорад. Танҳо зикри он ки дар муҳите адабпарвар ва донишиёр тарбият ёфтани бидуни шубҳа бояд қайд гардад. Аз он ки дар шеърӯш симон ӯ чун шоире озода, баландтабъ, хушбаён, бениёз, боҳаё, ринд, донишвар, мутадайнӣ ва ориф ҷилва мекунад, робитаи ӯро бо дарбори ин ё он ҳоким тасаввур кардан ва ӯро чун шоири маддоҳи тамаллуқкор шинохтан ба зехни муҳаққиқ душинохтиро талқин карданаш мумкин аст. Аз ин хотир, рабти Нозимро бо дарбори Ҳасанхон ва Аббосқулихони Шомлу аз ҷиҳати касби мирзоии ӯ низ ҳақс задан мумкин аст. Аммо нуктаи зарифи дигаре ҳам ҳаст, ки ба назари мо ин сабаби робитаро равшантар месозад. Ин нукта он ки ба иқтизои мурағибӣ девони шоир «Ҳасанхон шеър месурӯд ва «Ҳасан» тахаллус мекард». Ва ҳамчунин дар ҳамин сарчашма зикр шудааст, ки ҳокими мазкур «дар хати настаълиқ устод буд. Муншаоти ӯ ба соли 1981 дар Карочӣ ба ҷопи аксӣ расидааст» [6,с.22-23]. Ба назари мо маҳз шоир ва котиб будан ва аҳли завқу ҳунар будани ҳокими мазкур водоштааст, то Нозими Ҳиравӣ ба хидмати ӯ сар фарорад ва он ки дар дарбори Ҳасанхон ва падараш – Ҳусайнхон устодаш Фасеҳӣ низ хидмат мекарда [4,с.575], далели дигари робитаи ӯ бо ин дарбор буда метавонад.

Аз ишораи дигари сарчашмаҳо бармеояд, ки дарбори мазкур, ҳам дар замони Ҳасанхон ва ҳам Аббосқулихон дарборе озодманиш ва озодапарвар будааст ва ҳаргиз барои тарғиби тасаввуф ва тариқатҳои ирфонӣ, ки моёи аслии ҷаҳонбинии мардуми фарҳангии замони шоир ба ҳисоб мерафтаанд, монёз намешудааст. Чунончи, «Дар хидмати Аббосқулихон ибни Ҳасанхони Шомлу тақарруби тамом баҳам расонида ва мардумро аз фуюзу ҳусни сулук баҳраманд гардонид» [1,с.738]. Яъне, дар баробари шоири ҳунарманд будан, Нозим аз мутасаввифони замони худ будааст. Ин нукта ва он ки ӯ бо дарбор робита доштаву шеъри мадҳӣ сурудааст, як навъ таноқузи дарки масоили шахсияти ӯро эҷод месозад. Барои равшанӣ андохтан ба масъалаи мазкур чанд пора шеъри худӣ Нозимро зикр менамоем:

*Ба ҳавои сила ҳаргиз нашавам мадҳтароз,
Шоирам, лек ба ҳиммат, ки наям шоири фан [6,с.43].*

Ё ин ки ба асли шеърҳои худ ишора карда, менигорад:

*Ҷуз ҳарфи хайрҳои мардум нагуфтаам,
То дар раҳи забон суханам мекунад иштоб [6,с.43].*

Аз баъзе шеърҳои пайдост, ки ӯ худро дар мақому манзалаат аз ҳокимони мамдӯҳи худ кам намедонад ва ба онҳо хитобҳои гилаомез низ мекунад:

*К-аз чӣ дар маҷлиси мо нест ҳузури ту мудом?
К-аз чӣ дар хидмати мо нест талоии ту расо? [6,с.44]*

Дар мадҳияҳои алоҳида Нозим маълуми хонандагон ва ҳаводорони шеъри худ мекунад, ки ҷаро забон ба мадҳи шоҳи мазкур кушодаву ӯро сутудааст:

*Беҳаёиву фузулӣ набувад шеваи ман,
Шоирам, лек наям вориси расми шуаро.
Ваҳиши водии озодағиам буд лақаб
Кард сайёдии хулқи ту гирифтӣ маро
Нестам гоҳе агар дар назарат, маъзурам
Бе зарурат нашавад оина аз нур ҷудо [6,с.44].*

Дар шеъри дигар бошад, возеҳан менигорад, ки забон ба мадҳи дигар шоҳону ҳокимон ҳаргиз наолудааст:

*Бандари мадҳи туро тоҷири деринаам,
Чун дигарон нестам навсафари ин диёр.
Роҳи санои касе ҷуз ту напаймудаам,
Шоирам, аммо наям шоири хиссатишор
Бо ҳама кас гар кунам ҷанги рақобат равост,
Ҳусни сифоти туро оишқаму беқарор [6,с.44].*

Лекин зикри ин нукта ҳам зарур аст, ки шоир писари Ҳасанхон – Аббоскулихонро низ маҳ кардааст. Яъне, бо он ки иддао карда, ки ҳеҷ қадом ҳокимро насутудаам. Шояд ба мадҳи писари Ҳасанхон пас аз даргузашти ӯ пардохта бошад, вале дар ҳамин мадҳ ҳам ба машраби баланди худ дар шоирӣ ишора карда мегӯяд:

*Аз ман ба ҳукми шарму адаб сар намезанад,
Гуфтори номуносибу кирдори носавоб.
Инам ҳунар бас аст, ки ҳамтарҳ нестам
Бо шоирони хираи густохиртиқоб
Бо ринду зоҳидам гули суҳбат шукуфта аст,
Дар қоми ин шаробаму дар чайби он гулоб [6,с.44].*

Нуктаи зарифи дигар он ки сабаби робита бо дарбор доштани шоирон сабаби сирф ҳунари ҳам дошта метавонад. Яъне, онҳо новобаста аз он ки ҳоким ва шоҳи мавриди тавачҷуашон дар адаб ё ахлоқ мумтоз аст, ба дарбори ӯ робита мегирифтаанд, зеро бештари аҳли илму адабу фарҳанг дар дарбор сукунат доштаву дар он гирд меомадаанд. Чунончи, қаблан ба робитаи устои Нозим – Фасеҳии Ҳирави низ бо ин дарбор ишора кардем, ё ин ки яке аз шоирони бисёр мумтози замони Нозим – Авҷии Натнази ҳам ба ишораи Насрободӣ бо дарбори Ҳасанхони Шомлу мансуб буд [8,с.249]. Ба гумони мо ҳам дилбастагӣ ба дарбори ҳокимони мазкур доштани Нозим маҳз ба хотири муҳити солими адабии он аст. Барои он ки ҳокимони мазкур мураввиҷи забон ва адабиёти мо будаанд. Ҳамчунон маҳз ҳамин ҳокимон шоирро ба сурудани достони «Юсуф ва Зулайхо» тарғиб кардаанд. Аммо бо он ки зиёд доир ба дилбастагии Нозим харф задем, дар абёти дигаре ҳам аз ӯ дида метавонем, ки забон ба насихати мардуми володаст, ки аниқ ҳоким ва ё вазир буданашон дар шеър маълум нест, мекушоӣ:

*Чароги сурмаро з-он кард равшан хоки пои ту,
Ки ҷое хуш қунад дар чаши хубон аз барои ту.
Бузургӣ, худситоӣ, лек пинҳон карда шонатро,
Агар хомӯш бошӣ, менамоӣ кибриёи ту.
Чу истеъдод ҳиммат карда садроро дар ин базмат,
Чунон биниш, ки нанишнад касе дигар ба ҷои ту!
Таҷаммул беи чун гардид, офат беи мегардад,
Маризи моливу бошад тижидастӣ шиғои ту [6,с.44].*

Ба гумони ғолиб ин пора шеър танҳо барои мардуми бо дарбор рабтдошта буда наметавонад, вале бисёр оҳангҳои ҷоҳгалабӣ ва худситоиву бузургтарошӣ дар он дида мешавад. Ба гумони мо шоир дар охирҳои умраш аз дарбор ва ашхоси дарборӣ комилан дур гаштаву худро ба ҳаёти орифона бахшидааст, зеро аз мазомини абёти зиёде аз у ба ин хулоса расидан мумкин аст. Чунончи, дар абёти зерин мардумро аз наздикӣ ҷустан ба шоҳону бузургон ва афзунталабӣ дар молу ҷоҳу мартабат барҳазар медорад:

*Нишнад он ки даме бар бисоти қурби мулук,
Ҳариси фитнатар аз рӯзгор мегардад [6,с.45].*

***

*Нест бар қурби бузургон эътимод, огоҳ бои,
Гар шавӣ хуршеди тобон, така бар гардун макун! [6,с.45]*

***

*Раиш бар роҳати шоҳон мабар, эй нодарвеш,
Соия чатр беҳ аз соия девори ту нест [6,с.45].*

Сарчашмаҳои соли вафоти шоирро ба таврҳои гуногун зикр намудаанд. Муаллифони китоби «Рӯзи равшан» ва «Суханварони Ҳирот» иддао доранд, ки шоир дар соли 1068/1657 даргузашта [11,с.797; 14,с.138], вале дар «Тазкирату-ш-шуаро»-и Абдулғаниҳони Ғанӣ ва «Натоичу-ла-афкор» соли вафоти шоир 1100/1688 омадааст [2,с.132;1,с. 723]. Мусаҳҳеҳи ашъори шоир ба ҳуруфоти тоҷикӣ соли 1671-ро соли фавти шоир нишон додааст [9,с.9]. Қобили эътино набудани фикри сарчашмаҳои аввалро бо баъзе далелҳо сабт карда метавонем. Нахуст он ки ба истиноди адабиётшинос Забехуллоҳ Сафо Нозим таълифи достони «Юсуф ва Зулайхо»-и худро соли 1058/1648 оғоз карда, соли 1072/1661 ба охир расонидааст [13,с.1268]. Нуктаи дигар он ки Насрободӣ соли вафоти устои Нозим – Фасеҳии Ҳирави соли 1049/1639 зикр мекунад ва маълум аст, ки Нозим баъди марги устодаш бисёр умр дидаву аз назари синну сол бо Фасеҳӣ тафовути зиёде доштааст. Аз он ки дар баъзе абёташ ба солхӯрдагии худ ишорат мекунад, ҳаде задан имкон дорад, ки ба синни пирӣ расидааст:

*Ман он риштаам, к-аз кафи рӯзгор
Зибас тоб хӯрдаст бигсехта [9, с.14].*

Ин нукта ҳам нишонгари он аст, ки соли аввалнишондодаи сарчашмаҳо дар вафоти шоир аз ҳақиқат дуртар воқеъ шудааст. Ба назари мо танҳо фикри ба ҳақиқат наздик, ки дар сарчашмаҳо роҷеъ ба соли вафоти шоир зикр мешаванд, ин ки устод Сафо дар «Таърихи адабиёт дар Эрон» вафоти Нозимро ба истиноди навиштаи Сирочуддин Алихон Орзу дар китоби «Доди сухан» 1081 зикр кардаанд [13,с.1269].

Роҷеъ ба сафарҳои шоир танҳо зикри ин нукта, ки ӯ аввал ба шаҳри Исфаҳон рафтаву сипас роҳи Машҳадро пеш гирифтааст, зарур ба назар мерасад. Барои он ки Нозим дар ғазале Исфаҳонро сутуда, аммо аз кӯтоҳии таваққуфи худ дар он шаҳр изҳори таассуф кардааст. Матлаи ғазал ин аст:

***Чап шуд раҳи шавқам зи гулистони Сифоҳон,
Чӯше назадам ҳамраҳи мастони Сифоҳон [6,с.35].***

Мусахҳеҳи девони шоир ба хуруфоти форсӣ бар он назар аст, ки Нозим ба зиёрати хонаи Худо рафтааст: «Нозим ҳаҷ гузорида ва тавфиқи зиёрати инобати илоҳиятро ёфтааст» [6,с.34]. Худи Нозим ҳам гуфта:

***Имсол ин ситам, ки араб кард бар аҷам,
Бурҳони норизоии фарзанди муртазост
Аббос, шоҳи аъзами шоҳон, ки дар умур
Як дастӣ давлаташ қадару дигаре қазост.
Эй, к-аз маҳобати сипаҳи шери ҳамлаат,
Фили ғурури хасм чу ҳинду ғурезност [6,с.35].***

Пас, аз рӯи ин санад, бояд як нукта зикр шавад, ки аҳли ташайюъ дар ҳангоми гузоридани ҳаҷ, пеш аз сафар ба хонаи Худо ба масҷиди Имом Ризо сафар мекунад ва шояд сафари Нозим ҳам ба иқтисо буда бошад. Аммо сабаби аслии ба сафар баромадани Нозимро дар бесарусомонии ҳамонвақтаи Ҳирот бояд чувствую кунем. Чунончи, худи шоир ҳам дар ин маврид фармуда:

***Чӣ аҷаб, қадр надонанд гар абнои замонам,
Зеҳни атфол чӣ лаззат барад аз шеъри ақобир?!
Дар ватан Рустами иқболи сухан зӯр надорад,
Дорам ин байт зи «Шаҳнома»-и осор ба хотир...
Ватан аз ман шуда ганҷинаи анфоси Масеҳо,
Ман дар он лек чу дар бодия горазада тоҷир.
Падари хоки Хуросон ба касе меҳр надорад,
Раҳкам ихвони Ҳариро зи чӣ дорад мутағаййир [9,с.7]***

Ҳамчунин, Нозими Ҳиротӣ дар қасидае, ки ҳокими Басраро сутуда ва аз дастбурди раҳзанон аз амволу асбоби худ дар ин шаҳр шикоят кардааст. Як рубоии ӯ ба сӯҳбати роҳи байни Язду Нишобур ишора дорад. Зоҳиран, шоир аз Исфаҳон ба Язд омада ва аз он ҷо роҳи Хуросон шудааст, вале маълум нест, ки ин ҳамон сафари соли 1046/1636 будааст ва ё ба мурочиати ӯ ба Макка марбут мешавад. Зоҳиран, зимни сафари Макка аз шаҳрҳои, чун Машҳад, Форс, Шероз, Басра, Ироқ, Начаф, Шом, Ҳичоз, Макка ва Мадина боздид кардааст. Сафари Шерозаш ҳарчанд дар хатсайри Макка вучуд надорад, дар ашъораш возеҳан зикр мешавад:

***Булбулаш бо дилнавозоҳанги улфат соз нест,
Баҳри хилват, дӯстон, ҷое беҳ аз Шероз нест [6,с.35].***

Дар яке аз мактабҳои пурифтихори худ ба исми шаҳри Қазвин ҳам ишора карда, менигорад:

***Чу Нозим аз Ҳироти назми оламгир меоям,
Сифоҳон мекунад таъзиму истиқбол Қазвинам [6,с.36].***

Аммо дар шаҳри мазкур будан ва ё набудани шоирро дақиқан гуфта наметавонем. Ғайр аз инҳо, шоир ба ягон шаҳри дигаре дар шеъраш ишора намекунад. Танҳо дар чанд маврид аз Ҳиндустон ном мебарад ва рафта ба он ҷоро як навъ тамаллуқкорӣ мешиносад:

***Ҳаргизам дил дар ҳавои нафс бол афшон накард,
Пашиаи ҳирсам шиқори нили Ҳиндустон накард [6,с.31].***

Аз байни тазкиранигорон ҳам танҳо Шералихони Лудӣ ба баҳси сафари Нозим ба Ҳиндустон пардохтаву чунин иборотро зикр карда: «Маҳдумӣ, устодӣ Мулло Фаррух Ҳусайни Нозим таҳаллус ва ном дошт... аслаш аз Ҳирот аст, баъд аз тақмили хеш аз ватан баромада, ба ҳасби қисмат ба мулки Бангола афтод ва дар балади Чахонгирнагари тарафи Даҳока иқомат варзид» [5,с.120]. Ҳарчанд ин иддао бисёр шақоқар аст, аммо дар зайл соҳиби тазкираи «Миръоту-л-хаёл» дақиқан дидори худро аз Нозим чунин истинод мекунад: «Чун волиди бузургворро ба тақриби навқари Султон Муҳаммадшучоъ – халафи Соҳибқирони Сонӣ дар он самт убур афтода буд, рӯзе чанд ин навсабақи саҳоифи айём ва дигар бародарон аз хидмати

Муллои мазкур истифода намуданд» [5,с.120]. Дар ин росто метавон чунин хулоса кард, ки шояд Нозими Ҷиротӣ дар авохири умри худ ба мамлакати мазкур сафар намудааст ва он ки ин нукта дар баъзе тазкираҳои ҳамрӯзгори ӯ дида нашуд, ба он вачҳ буда метавонад, ки соҳибони он тазкир ӯро дар синни ҷавонӣ дар билоди Хуросон мулоқот кардаву аз авохири сафари ӯ беҳабар будаанд ва ё ба он эътино накардаанд. Аммо нуктаи дигаре ҳам вучуд дошта метавонад, ки ин масоил, ки дар тазкираи Лудӣ баён шуда, робита ба дигар Нозими шоир дошта метавонад. Он ки тазкираҳои ҳамрӯзгори «Миръоту-л-хаёл» аз ин навъ иштибоҳот оғӣ нестанд, ҳадси сониро бештар таквият мебахшад. Сархуш дар тазкирааш зикр мекунад, ки гуфтаи Лудӣ дар мавриди Нозими Ҷиротӣ ҳақиқат надорад [12,с.114] ва дар иттибои ақидаи ӯ метавон чандин санади дигар ҳам овард, ки ба сафари Нозим ба Ҳинд хатти тардид кашидаанд. Нозим дар муҳити бисёр пурбор ва пуртаровати адабии Ҷирот ба воя расида, ки ба шаклирии шахсияти ӯ ҳамчун шоир таъсири ин муҳит бевосита инъикос меёбад. Ӯ шогирди яке аз беҳтарин ва пешравтарин шоирони муосири худ буд, ки ба робитааш бо Фасеҳӣ ишора кардем. Фасеҳӣ устои номвартарин шоирони муосири худ будааст, ки ба ин шумор Мирзо Ҷалоли Асир ва Дарвешӣ Вола низ шомил мешаванд. Ҳангоми дар Исфаҳон сукунат кардан Фасеҳӣ ба раванди адабии ин ҳавзаи бузурги адабӣ низ таъсири вофир расонидааст. Тибқи истинод тазкираи «Майхона» Ҳаким Шифой ҳам боре ба сафар ба Ҷирот рафтаву дар он ҷо байни ӯ ва Фасеҳӣ мунозиаи адаби шуда будааст [4,с.575]. ин нукта ишора ба маркази адабиёт ва фарҳанг будани шаҳри Ҷирот ва ҳам ба шахсияти устои Нозими Ҷиравӣ мекунад. Гузашта аз ин, яке аз шоирони номвари сабки ҳиндӣ Мирзо Ҷалоли Асир, ки низ муҳри шогирдӣ бар Фасеҳиро дошт, дар ҳаққи устои худ чунин мегӯяд:

*Онон, ки масти файзи баҳоранд чун Асир,
Таҳҷурбае зи ҷоми Фасеҳӣ чашидаанд [7,с.6].*

Ё ин ки:

*Накҳате аз чамани файзи Фасеҳист, Асир,
Ки зи ҳар замзама гулзормақоле дорад [7,с.6].*

Аз абёти боло пайдост, ки Нозим бо Мирзо Ҷалоли Асир ҳам робитаи дӯстонае доштааст. Тибқи гузориши Малехои Самарқандӣ Нозим танҳо бо Тоибӣ Ҷиротӣ ҳаммашқ буда ва дар Ҷирот нашъунамо ёфтааст. Таҳсилро низ дар ҳаминҷо гузаронида, аз улуми замон хуб баҳраманд шуда будааст. Яъне, Тоибӣ Ҷиравӣ аз ҳампешагон ва шоирони ҳамнаслу дӯсти Нозим будааст.

Аз дигар шоироне, ки дар робита бо шоири мавриди таҳқиқи мо дар сарчашмаҳо зикр мешавад, шоири ҳамасри ӯ Авҷии Натназист. Ба ишораи Насрободӣ аз шуаро буда, ки дар дарбори Ҳасанхон будааст ва ошноии ӯ бо Нозими Ҷиротӣ маҳз дар ҳамин ҷо сурат гирифтааст. Худи шоир ҳам ба эҳтироми Авҷӣ ва реҳлат кардани ӯ байте дар девонаш дорад:

*Авҷии булбулнаво то рафта з-ин гулшансаро,
Гӯши Нозимро зи савти нагмасанҷон ком нест [6,с.39].*

Ҳамчунин, Нозим бо шоироне, чун Аршади Ҷиравӣ, Мирзо Ҷалоли Асир, Соиб, Калими Кошонӣ, Қудсии Машҳадӣ, Шикебии Исфаҳонӣ, Санҷари Кошонӣ, Толиби Омӯлӣ ва дигарон робитаи адабӣ ва додуситади ғоявӣ доштааст. Мавзӯи мазкур аз мавзӯоти доманадорест, ки баррасии алоҳидаи он ҳаҷми навиштаи моро бамаротиб меафзояд. Манзури мо аз забти нуктаи мазкур танҳо он буд, ки мавқеи иҷтимоӣ ва фарҳангии шоирро нишон диҳем. Яъне, шоир ба ҳайси як фарди мутамаддин ва пешрафта аз нигоҳи андешаву тафаккур, ҳам дар байни ҷомеаи адабӣ, ҳам фарҳангӣ ва ҳам аҳли давлат ва оммаи васеи халқ пазируфта шуда буд. Ин нукта, дар ҳоле, ки Нозим дар замони беҳтарин шоирони Эрон ва ҳавзаи забони форсӣ умуман зиста ва пешуқафо бо Назириву Урфиву Зухуриву Файзӣ қадам мебардоштаву дӯш ба дӯш бо Соибу Калиму Толиб меистода, кори саҳлу соддае нест. Гуфтанист, ки шеър дар ин давра дар фазои гузариши худ аз сабки маъмулии фарогир ба сабки ҳиндӣ марҳилаеро шомил буд, ки аз таҷдидгӯиву таҷдидназарӣ иборат мебошад. Дар ин росто, мақдури ҳар шоир набуд, ки ному овозаи ӯ ба кишварҳои дигар, аз ҷумла ба Ҳиндустон, ки аз марказҳои бисёр пурнуфузи шеър, адаб ва фарҳанги форсӣ-тоҷикии он замон буд, расад. Дар иттибои ин андешаҳо метавон аз байти шоири муосири Нозим – Санҷари Кошонӣ, ки бештари фаъолияти адабии ӯ дар Ҳиндустон гузашта, мисол овард:

*Буд девони фасоҳат ба ду мисраъ муҳтоҷ,
Толиб аз Омӯлу Нозим зи Хуросон бархост [6,с.60].*

Чунонки, аз ин навиштаи муҳтасар бармеояд, Нозими Ҷиротӣ аз шоирони маъруфи замони худ буда, бо исми Фаррух Ҳусайн иштихор дорад. Ҳарчанд дар Ҷирот бузург шудаву ба камол расидааст, бархе маъхазҳо хостгоҳи ӯро аз Сабзавор донистаанд. Соли таваллуд ва вафоти

шоир то ҳанӯз дақиқ нест ва аз чустуҷӯ қардани мо дар маъхазхову сарчашмаҳо онро тақрибан ба даҳаи аввали асри XVII ва солҳои 70-уми ҳамин аср қаламдод қардан ба салоҳи наздик аст. маълум шуд, ки Нозим синни кӯдакӣ ва касби камолоту хониши худро дар зодгоҳаш гузаронидаву сипас ба ҳайси адиби мутафаккиру комиландеша ба сафар баромад. Сафарҳои ӯ, ки ғолибан дақиқ нестанд дар партави расмиятҳои замони ӯ сураат гирифтаву шахсияти рӯҳонии ӯро такмил бахшидаанд. Зимни сафарҳо бо ашхосе, ки ба илму адаб ва шеър устод ба ҳисоб мерафтаанд, бархӯрд қардаву чаҳоншиносии худро қомилтар қардааст. Нозим ба ҳайси шоир ва мутафаккир ва ориф дар доираҳои гуногуни адабӣ шинохта ва сухану шеъри ӯ пазируфта шуда буд, ки барои на ҳама шоири ҳамзамонаш ин саодат даст додааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Гупомӯй, Муҳаммад Қудратуллоҳ. Тазкираи Натоичу-л-афкор. – Бомбай, 1336.
2. Ғанӣ, Мавлоно Муҳаммад Абдулғаниҳон. Тазкирату-ш-шуаро / Бо эҳтимоми Муҳаммад Муқтадиҳони Шарвонӣ. – Алигарх, 1916, чопи сангӣ.
3. Кокарвӣ, Муншӣ Аҳмад Хусайн Сеҳрӣ. Тазкираи Тури маънӣ. – Дехлӣ, 1385.
4. Қазвинӣ, Мулло Абдулнаби Фарухзамони. Тазкираи Майхона. Бо тасҳеҳу танқеҳ ва такмили тарҷуман бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маонӣ. – Техрон, 1340.
5. Лудӣ, Шералиҳон. Тазкираи Миръоту-л-хаёл / Бо эҳтимоми Ҳамиди Ҳасанӣ; бо ҳамкориҳои Беҳрӯзи Сафарзод. – Техрон 1377.
6. Муқаддима. Девони Нозими Ҳиравӣ. Бо тасҳеҳи Муҳаммад Қаҳрамон. – Машҳад, 1384.
7. Муқаддима. Мунтахаби ғазалиёти Мирзо Чалоли Асир / Таҳияи матн ва муқаддимаи Иззатбек Шехимов. – Хучанд: Хуросон, 2018. – 164 с.
8. Насрободӣ, Мирзо Муҳаммадтоҳир. Тазкираи Насрободӣ. – Техрон, 1315.
9. Нозими Ҳиротӣ. Осори мунтахаб. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Абӯбақр Зухуриддинов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 400 с.
10. Орзу, Сирочиддин Алиҳон. Тазкираи Маҷмаъу-н-нафоис. Ҷ.2–Исломобод, 1383.
11. Сабо, Муҳаммад Хусайн. Тазкираи Рӯзи равшан. – Техрон, 1343.
12. Сархуш, Муҳаммад Афзал. Тазкираи Калимоту-ш-шуаро. – Техрон, 1432.
13. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ.5. – Техрон, 1364.
14. Суханварони Ҳирот. Мураттиб ва таҳиягар Муҳаммадиқболи Садриддин. – Душанбе, 2010.
15. Шомлу, Валиқулибек. Қасасу-л-хоқонӣ / Тасҳеҳи Саидҳасан Содот Носирӣ. – Техрон, 1381-1384.

REFERENCES:

1. Gupomuy, Muhammad Qudratullah. Tazkira natoilju-l-afkor. - Bombay, 1336.
2. Ghani, Mavlonno Muhammad Abdulghanikhon. Tazkiratu-sh-shuaro / under the editorship of Muhammad Muqtadikhoni Sharwoni. - Aligarh, 1916, Lithograph.
3. Kokarvi, Munshi Ahmad Hussain Sehri. Anthology of Semantic Tur. - Delhi, 1385.
4. Qazvini, Mullo Abdunabi Faruhzamani. Anthology of Tavern. With corrections and improvements tottranslation by Ahmad Gulchini Maoni. - Tehran, 1340.
5. Ludi, Sheralikhon. Tazkirah miratu-l-khayal / under the editorship of Hamid Hasani; in collaboration with Behruz Safarzod. – Tehran, 1377.
6. Introduction. Nozimi Hiravi`s Devan. Under the editorship of Muhammad Kahramon. - Mashhad, 1384.
7. Introduction. Mirzo Jalol Asir`s Selected Ghazals / Text preparation and introduction by Izzatbek Shekhimov. - Khujand: Khuroson, 2018. - 164 p.
8. Nasrobodi, Mirzo Muhammad Tahir. Nasrobodi`s Anthology. - Tehran, 1315.
9. Nozimi Hiravi. Selected Compositions. Compiler and the author of introduction: Abubakr Zuhuriddinov. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. - 400 p.
10. Orzu, Sirojiddin Alikhon. Anthology of Majma'u-n-nafais. –V. 2 - Islamabad, 1383.
11. Sabo, Muhammad Husayn. Anthology of Bright Day. - Tehran, 1343.
12. Sarkhush, Muhammad Afzal. Anthology of Kalimotu-sh-shuaro. - Tehran, 1432.
13. Safo, Zabenullah. The History of Literature in Iran. -V.5. - Tehran, 1364.
14. Speakers of Herat. Compiled and designed by Muhammadiqbol Sadriddin. - Dushanbe, 2010.
15. Shomlu, Valikulibek. Qasasu-l-khoqoni / Corrected by Saidhasan Sodot Nosiri. - Tehran, 1381-1384.